

*Др Срђан Шаркић, редовни професор
Правног факултета у Новом Саду*

ВЛАДАР И ЗАКОН У ДЕЛУ ЦАРА ЈУЛИЈАНА АПОСТАТЕ¹

Сажетак: У раду се расправља о правнополитичким идејама, везаним за однос цара према закону, у делима римског цара и философа Јулијана Апостата (Отпадника). Са Јулијановом владавином завршава се последњи покушај паганске реакције у Римском царству. Свесобан владар и философ-неоплатоничар, Јулијан је аутор веће броја списа неједнаке вредности. Са политичко-правног аспекта занимљиве су његове идеје о царској власти и њеном односу према законима; он сматра да се царска воља мора увек подврћи и прилагодити законима.

Кључне речи: Јулијан, Констанције, Либаније, Темисије, закон, цар, владавина, философија.

Вероватно једна од најзанимљивијих и најпопуларнијих личности позне римске историје цар Јулијан², кога је због рестаурације паганских култова хришћанска црква назвала Отпадник (Апостата, грчки **Αποστάτης**, ређе **Παραβύτης** = преступник), рођен је 331. или 332. године у Цариграду.³ Његов отац Јулије Констанције био је један од тројице синова цара Кон-

¹ Рад је посвећен пројекту „Биомедицина, заштита животне средине и право“ бр. 179079, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

² Пуно име Flavius Claudius Iulianus Augustus, на грчком Φλάβιος Κλαύδιος Ἰουλιανός Αὔγουστος.

³ Из огромне литературе о Јулијановом животу и владавини наводим: J. Geffcken, *Kaiser Julianus, Das Erbe der Alten* 8, Leipzig 1914; W. Ensslin, *Kaiser Julianus Gesetzgebungswerk und Reichverwaltung, Klio* 18, 1922-32, pp. 104-199; J. Bidez, *La vie de l'Empereur Julien*, Paris 1930; H. Raeder, *Kaiser Julianus als Philosoph und religiöser Reformator, Classica et Mediaevalia* 6, 1944, pp. 179-193; R. Browning, *The Emperor Julian*, Berkeley and Los Angeles 1976.

станција Хлора, дакле Константинов брат. Из два брака, са Флавијом и Василиком, имао је два сина: старијег Јулија Гала, који ће под Констанцијем II постати Цезар, и млађег Флавија Клаудија Јулијана, који ће од 361. до 363. бити цар (Август).

Јулијан је већ следеће године након рођења изгубио мајку, тако да га је до 337. године одгајала у родитељској кући његова баба. Те године умире цар Константин, остављајући Царство својим синовима Константину II, Констанцију II и Констансу. Војска у Цариграду је прихватила три нова цара, али је немилосрдно убила остале чланове царске породице, међу којима и Јулијановог оца. Старијег сина Гала, који је тада имао око 12 година, војници су поштедели, јер су веровали да због лошег здравља неће дуго живети. Јулијана, старог нешто више од 6 година, сакрио је и спасао Марко, епископ града Аретусе, уз помоћ неколицине свештеника. Иако је Констанције II, коме је био поверен на управу Источни део царства, сигурно био умешан у покољ својих рођака, преузео је касније бригу о својој браћи од стрица. Гала је послао у Ефес у Јонији, где је његов покојни отац поседовао огромно богатство, и пружио му добро образовање. Јулијана је поверио старању Еусебија, епископа Никомедије, који је будућем цару био рођак по мајци. После 339. године, Еусебије је био постављен на епископски трон Цариграда, тако да се и Јулијан вратио са њим у престоницу. Године 342. умире Еусебије, а 343. или 344. Констанције II саставља два брата и шаље их у царску палату у Макелум (Macellum) у близини Цезареје Кападокијске. Младићи су и даље васпитавани према своме рангу, тако да су имали професоре за световне науке и свештенике за верско образовање. Боравак у царској палати је потрајао 7 до 8 година.

Константин II и Констанс, који су царевали на Западу, су умрли не оставивши потомства. Ни Констанције II, који је од 350. године једини цар, није имао деце. Да би поделио терет управе Царством, позвао је из Макелума своја два рођака. Галу је 351. године доделио достојанство Цезара и поверио му управу над Истоком, са седиштем у Антиохији. Јулијана, који је тада имао 20 година, послао је у Никомедију, али је младић највећи део времена проводио на свом великом имању у Астакији, у суседству града. У Никомедији је држао тада предавања чувени ретор Либаније, кога Јулијан слуша, а поред тога путује у Пергам и Ефес и упознаје се са неоплатоничарима Едесијем, Хрисантом, Приском, Еусебијем, Максимом и многим другим. Као и Либаније, сви су они били пагани.

Констанцију II су за то време стизале жалбе и тужбе против Гала. Цар је 354. године заповедио младом Цезару да дође на двор у Медиоланум (Милано), а затим је наредио да га на путу смакне. Након Галове смрти, клеветници су се окренули против Јулијана. И њему је цар послао на-

ређење да се појави у Милану. О тим догађајима Јулијан у својим списима ћути, али изгледа да је седам месеци био царев заробљеник. Али, за Јулијана се заузела царица Еусебија, која је придобила Констанција II да дозволи Јулијану повратак у Никомедију. Тек што је тамо стигао, ново наређење га је позвало да поново дође у двор. Опет се царица заузела за њега и било му је дозвољено да оде у Атину на студије философије (355. године). Боравак у Атини је био кратак, али одлучујући за верска убеђења двадесетпетогодишњег Јулијана, који од хришћанина постаје убеђени паганин.

У то време Персијанци су на Истоку угрожавали границе Царства; на Западу Франци су се покретали у Белгији, а многобројне германске хорде су прелазиле Рајну и пљачкале Галију. Констанције II је осећао потребу за помоћником. Царица је поново интервенисала у корист Јулијана, и 6. новембра 355, он у Милану добија титулу Цезара, са Галијом и Великом Британијом на управу. Поред тога ожењен је Констанцијевом сестром Хеленом. Јулијан напушта Медиоланум 1. децембра и долази да презими у Вијену (Vienna, римска Vienna) у Галији. У току 356. водио је успешне ратове, а 357. однео је одлучну победу над Германима код Аргенторатума (Стразбур). У току 358. и 359. борбе су се завршиле и римска власт у Галији је поново учвршћена све до Рајне. За четири године ратовања испунио је свој задатак, стекао огроман углед у војсци, а паметна и правична управа донела му је симпатије становништва. Изненада 360. године, Констанције II, који се тада налазио на Истоку, хитно је затражио помоћ најбољих трупа из Галије, ради борбе са Персијанцима. Пре него што ће Јулијан кренути, војска га је марта 360. у Лутецији (која ће баш тада добити своје данашње име – Париз), прогласила за Августа, равноправног у достојанству са Констанцијем. Година дана је прошла у ишчекивању. Јулијан је обавестио Констанција о догађајима у Паризу и од њега тражио потврду чина кога је извршила војска (360-361). Констанције је одбио, приморавајући Јулијана да поново узме достојанство Цезара. Јулијан је одбио и то је значило почетак грађанског рата. У пролеће 361. Јулијан је на челу својих трупа прешао преко Реција, Паноније и Илирика и упутио се према Цариграду. Констанције му је са Истока кренуо у сусрет, али је у Кападокији изненада умро, а Јулијан тако остао једини цар. Ушао је тријумфално у Цариград и најзад могао слободно и отворено да упражњава паганске култове.

Рат са Персијанцима је приморавао новог цара на журбу. Ради бољих припрема, сместио се у Антиохији. Међутим, тај велики и хришћански град био је врло непријатељски расположен према њему.⁴ У Антиохији је

⁴ Јулијан је стигао у јесен 362. године у Антиохију, важан трговачки град и један од најбогатих и најлепших центара Истока. Цар се радовао доласку у град, чувен по својој реторској школи. Међутим, његово понашање, као и реформе које је почео да спроводи, окренули су расположење народа против њега, посебно многобројне хришћане. На улицама и трговима збијане су шале на царев рачун, певане су поспрде песмице и раздор између

имао само непријатеље, те се закleo да ће, када се врати из рата, отићи да живи у Тарсу у Киликији. Током рата са Персијанцима 363. године освојио је део персијске територије и однео неколико победа. Али, у току даљих борби ратна срећа га је напустила. Последњих дана јуна 363, био је смртно рањен у борби, и убрзо затим издахнуо. Могуће је да су га рањеног отровали хришћани, којих је било доста у његовим трупaма. На самрти му се приписују речи: „Ипак си победио Галилејче!“⁵ Пошто се са Јулијаном, који није имао деце угасила Константинова лоза, наследио га је његов официр, хришћанин Јовијан, кога је изабрала војска.

Занемарујући неке касније и краткотрајне узурпације,⁶ са Јулијаном се завршио последњи покушај паганске реакције. Иако извори Јулијана приказују као врло способног војсковођу, правичног и поштеног владара, Црква му је због његовог ватреног паганства оставила надимак Отпадник (Апостата).⁷ Сам цар био је философ-неоплатоничар и аутор великог броја списа неједнаке вредности.⁸ Писао је на грчком, језику кога је сматрао матерњим и на коме се образовао. Са политичко-правног аспекта, занимљиве су Јулијанове идеје о односу владара према закону. Попут Либанија, Јулијан сматра да се и царска воља мора подврћи и прилагодити закону.⁹

На неколико одломака из царевих списа показаћемо најзанимљивије Јулијанове идеје које разматрају однос цара према закону.¹⁰

Јулијана и народа бивао је све већи. У пролеће 363, пре поласка у рат, одлучио је да се више не враћа у Антиохију и да премести своје седиште у Тарс. Тада је и учинио нешто крајње необично за једног цара. Саставио је спис *Мисојџон* (*Брадомрзац*, јер су се Антиошани подсмевали цару и због браде коју је носио), привидно сатиру на сопствени рачун, а у ствари одговор Антиошанима на њихова изругивања. Спис је био јавно изложен испред палате да би грађани могли да га прочитају.

⁵ Мисли на Христа, односно на неминовни тријумф хришћанства над традиционалном паганском вером.

⁶ Године 392. на Западу је проглашен за цара истакнути чиновник Еугеније, који је покушао да врати стару паганску веру. Поново је смештена у Сенат статуа победе, која је била уклоњена по наређењу цара Грацијана (382). Међутим, источни цар Теодосије I је одбио да призна Еугенија за цара, кренуо је против њега и савладао га 6. септембра 394. године у бици код Фригидуса (данашња Випава у Словенији).

⁷ С друге стране он је узор паганским писцима као што су у IV веку били говорник и философ Либаније и историчар Амијан Марцелин, а у VI веку историчар Зосим.

⁸ Неколико Јулијанових списа, у избору и са предговором Д. Калајића, преведени су и објављени код нас у књизи Јулијан Император, *Изабрани списи*, превод и напомене А. Поповић, Београд 1987.

⁹ У Јулијановим правно-политичким погледима видети F. Dvornik, *The Emperor Julian's Reactionary Ideas on Kingship, Late Classical and Medieval Studies in Honor of A. M. Friend*, Princeton 1955, pp. 71-81, and *Early Christian and Byzantine Political Philosophy, Origins and Background*, Washington D. C. 1966, pp. 659-672.

¹⁰ Одломци који следе нису преведени у изабраним Јулијановим списима, наведеним у напмени 5. Фрагменте сам преводио самостално са грчког језика.

1. Похвала цара Констанција (Εὐκωμίον εἰς τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντίου), ed. J. Bidez, *L'Empereur Julien, oeuvres complètes*, tome I, I partie, Paris (*Belles Lettres*), 1932, pp. 1-68.

Похвала је састављена око 355. године, док је Јулијан био Цезар, а Констанције II једини цар. Јулијан се тада налазио у Галији и крајем 356. био је принуђен да се брани од интрига управо опозваног команданта галских трупа Марцела, који га је клеветао пред Констанцијем у Цариграду. Налазећи за сходно да изрази своју пуну лојалност своме рођаку-цару, Јулијан саставља похвалу пуну дивљења за Констанција и његова дела. Похвала је по свој прилици састављена на брзину, а као узор Јулијану је послужио знаменти говорник и философ тога времена – Темистије. Говор се ослања на све дотадашње традиције панегиричара. Обраћајући се Констанцију, Јулијан износи идеју о односу цара и закона.

45 b – 46 a, ed. Bidez, p. 64:

Неће свакако биџи изван њредмеџа ако украјко изнесемо џвоју умереносџ (σωφροσύνη), џвоју разбориџосџ (φρόνησις) и велику наклоносџ (εὐνοία), коју си џоказао џрема џвојим џоданицима. Ко још на свеџу не зна да си се џи од деџиџсџва вежбао у џој врлини,¹¹ џолико да нико друџи у џоме није био исџред џебе (ὄσην οὐδεὶς ἄλλος τῶν ἐμπροσθεν). Твојој џреурањеној умереносџи џвој оџац је дао неодбаџиво сведочансџиво џоверивџи џеби самом уџрављање Царсџивом и бриџу да се сџоразумеш са својом браћом, иако џи ниси био најсџарији од џеџове деце.¹² Када си џосџао човек, џа врлина је избила у сваком џоџледу, јер џе видимо како се увек са народом и маџсџраџиџа џонашаш као џраћанин који је џодчињен законима (καθὰ τὸν πολίτου τοῖς νόμοις ὑπακούοντας), а не као цар који је изнад закона (ἄλλ' οὐ βασιλέως τῶν νόμων ἄρχοντας).¹³ Ко је џебе видео да си се надимао од сређе или уздизао збоџ броја узасџоџних џодоухваџа? Кажу да је Александар, син Филипџов, џошџо је срушио џерсиџску силу, био неџодношџив, не само збоџ своје раскошне охолосџи и џреџеране дрскосџи, већ да је џшао џолико далеко да је џрезирао своџ оца и све џџо је џудско. Називао се и џредсџављао Амоновим¹⁴ сином, а не више Филипџовим...¹⁵

¹¹ У умерености (σωφροσύνη).

¹² Констанције II је био други по старости Константинов син, ако не рачунамо Криспа, који је рођен из цареве ванбрачне везе са Минервином и кога је Константин 326. погубио. Констанције II није сам наследио Константина, после његове смрти 337. године, већ је власт поделио са својом браћом. Изгледа да Јулијан овде алудира на изгубљени Константинов тестамент, кога помиње и црквени историчар Созомен (*Historia Ecclesiastica* II, 34,2), и према коме је Констанције II требало сам да наследи управу Царством.

¹³ У стварности апсолутиста Констанције II је далеко од узорног владара-философа.

¹⁴ Амон је египатско божанство сунца. У антици је заиста постојала легенда, која је нашла одраза у Псеудо-Калистеновом *Роману о Александру Великом* (у српскохрватском

2. О царевим делима или о Царству (Περὶ τῶν τοῦ αὐτοκράτορος πράξεως, ἢ περὶ βασιλείας), ed. Bidez, pp. 116-180.

Овај говор представља другу беседу у славу цара Констанција, и састављен је у зиму 358-359. године, пошто Јулијан изгледа са првом беседом није био задовољан. Има више разлога да се сматра да је ова беседа састављена после предходне. Пре свега, цар је Јулијану доделио почасну свиту, што је у вези са заповедништвом кога је добио после титуле Цезара, неколико месеци после победе код Стразбура 357. године. Неки су сматрали да је та битка *terminus ante quem* за састављање говора, јер беседа не садржи ништа о бици. Међутим, према мишљењу Бидеза,¹⁶ истицањем те своје победе Јулијан би умањио величину свог јунака (Констанција). Поред тога у једном одломку (56 b), каже како је из личног искуства схватио како су варвари са „западног мора“ жестоки борци, а то се односи на његову експедицију од лета 358. када се сукобио са Францима у доњој Батавији, коју су они тада држали.¹⁷ Исто тако он на крају похвале каже за Констанција да се увек налазио у оном делу Царства које је било највише у опасности (101 d), а то се односи на варварске нападе који су приморали Констанција II да јуна 357. напусти Рим и пренесе седиште у Сирмијум, где је остао до 359. године. Панегирик се не може касније датирати јер је у тексту речено да је персијски краљ Сапор, од дизања опсаде Нисибе, мировао (85 d). Али, у пролеће 358. посланство персијског краља је дошло да захтева од Римљана претећим тоном евакуацију Месопотамије и Јерменије.¹⁸

О садржини говора јасно сведочи сам наслов. Најпре се излажу велика царева достигнућа (1-22), а затим показује како цар сједињује идеал суверена-философа (23-39).

У наведеном одломку Јулијан показује да не верује да царска власт долази од Бога.¹⁹ Сва власт потиче од народа, који је предаје владару, иза-

преводу Здеслава Дуката *Живој и дјела Александра Македонској*, Нови Сад 1980, Матица Српска), да Александар није био син Филипов, већ бога Амона.

¹⁵ Александар, славни македонски владар (336-323 пне) и једна од најпопуларнијих личности антике, представљен је код Јулијана као супротност Констанцију II.

¹⁶ Bidez, предговор наведеном издању Јулијанових дела, стр. 108-109.

¹⁷ Видети J. Bidez, *La vie de l'Empereur Julien*, p. 156.

¹⁸ Ammiani Marcellini *Rerum gestarum libri qui supersunt*, XVIII, 4, 1. У српском преводу Милене Милин, Амјан Марцелин, *Историја*, Београд – Нови Сад 1998, стр. 156.

¹⁹ У вези са тим су и два закона из *Теодосијевој кодекс* (IX, 2,1 и XI, 23,2) који почињу речима: *Ius senatorium et auctoritatem eius ordinis, in quo nos quoque numeramus...* (Сенаторско право и углед његовог сталежа у који и нас лично убрајамо...). Поред тога упростио је и церемонију на цариградском двору и смањио број слугу (Amm. Marc. XXII, 7,3). Одбацио је титулу *dominus*, јер га је асоцирала на теократске претензије (Libanios, *Oratio* XVIII, 189, ed. Förster II, Leipzig 1903-27, p. 319; *Epistola* 1431, ed. Förster XI, p. 470; Gregorios Na-

браном према принципита римских магистрата,²⁰ насупрот хеленистичкој теорији о цару као живом или одуховљеном закону (νόμος ἐμψυχος, *lex animata*).

83 c – 84 b, ed. Bidez, pp. 158-159:

Ви знаише да не чини цара ни имовина сѣчена од давнина, ни нова ирекомерно сѣчена, нишѣ иуриурни оирѣач, нишѣ ишара,²¹ ни скиишар, ни дијадема, ни наследни ирестѣо (θρόνος ἀρχαῖος), чак ни мноѣбројни хо-ишѣи,²² ни миријаде²³ коњаника, иа ни једнодушна изјава свих људи, саку-иљених да би та иризнали за цара; оно шѣо му они нуде, није врлина, већ власѣи, мање ивољна за оној ко је има, неѣо за оне који је дају. Када човек једном сѣкне ишакву царску моћ, он се осећа узбуђеним и као ионетѣ на не-бо. Њеѣова судбина иодсећа на ишужни мишѣ и несрећу Фаеѣона.²⁴

86 a – 87 a, ed. Bidez, pp. 161-163:

Најише, далеко од шѣога да одбацује обожавање боѣова, он ће бишѣи ис-иуђен иобожношѣу, зашѣим љубављу иуном иошѣовања ирема родитѣиљима, било да су живи, било да су мрѣиви, сѣшарањем за своју браћу, дубоким иошѣовањем за божансѣива која шѣишѣе иородицу, блаѣошѣу, љуикошѣу ирема молиоцима и сѣшранцима. Сѣшално насѣојећи да се доиадне врлини ираћана, он брине иодједнако о инѣишресима свих. Он воли боѣишѣиво, али не оно које се ипроцењује ишеѣовима злаиша и сребра, већ оно које се сасѣоји у искреној оданосѣи и верној служби бројним иријатишѣима. Храбар и великодушан ио ирироди, он не воли уошѣише раишѣ и мрзи ираћанске неслоѣе (στάσιν ἐμφύλιον ἀπεχθαίρων). Али, ако се неко окрене ирошѣив њеѣа,²⁵ но-

zianzis, *Oratio V, Contra Iulianum II, 20, Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, ed. J. P. Migne, Paris 1844-1880, vol. 35, col. 689). У својим сатирама *Брадомрзац* (*Μισοψῆλον*) и *Цареви* исмевао је култ владара, сматрајући цара обичним смртником (344 d, 345 a-b). Према Либанију, није се много бринуо о царском пурпуру и намеравао је да укине употребу дијадеме (*Oratio XVIII, 189*).

²⁰ Са гледишта римског јавног права царска власт се састоји у сједињавању више магистратура римске републике, од којих су неке биле значајно проширене за царску употребу. Детаљније о томе видети S. Šarkić, *Pravne i političke ideje u Istočnom rimskom carstvu, od početka Konstantinove do kraja Justinijanove vladavine*, Beograd 1984, str. 3-7.

²¹ Тијара (τῆλα) је врста турбана у облику купе, широка у дну, а која се сужава при врху.

²² Хоплити су тешко наоружани пешадијски војници.

²³ Миријада је десет хиљада.

²⁴ Фаетон (Φαέθων) је у грчкој митологији син бога сунца Хелиоса, који је покушао да вози сунчана кола свога оца преко неба, због чега га је Зевс згромио, а Фаетон пао у дубоку митску реку Еридан (Ἐριδανός). Видети Д. Срејовић – А. Цермановић, *Речник грчке и римске митологије*, Београд 1979, стр. 428-429.

²⁵ Алузија на покушај узурпације власти од стране Магна Магненција. У борби са узурпатором погинуо је царев брат Констанс (350), али га је већ наредне године Констанције савладао у крвавој бици код Мурсе (Осијек).

шен ударом среће или сојсџвеном џоквареношћу, он му се храбро одуџируе и џошискује џа силом, насџављајући своје дело до краја, и не џресџајући да се бори док није збацио моћ својих неџријашеља и џошџуно их укросџио. Након шџо је џеџово оружје било џобедоносно, он џолаже свој убиџачни мач и смаџра џаџом да убије и закоље оноџ који се не брани. Природно, џријашељ рада, великодушна срца, он се џридружјује раду свих, џражи од џих да му осџаве највећи део, заџим дели са џима наџраде оџасносџи. Далеко од шџоа да му је у срцу и да се весели кад џоседује више злаџа и сребра од осџалих, или раскошно украшених вила, он је срећан само када може обилаџио да џросџе своја добра и додели сваком оно шџо би му било џошребно. Такве су вредносџи исџинскоџ цара. Пријашељ џраћана и џријашељ војника, он се брине о џрвима као џасџир који бди над својим сџадом, с циљем да џа види како се умножава, наџредно и снажно, наџсајући се на мирним и џлодним џаишњацима, а надџледа и дисџиџлинује друџе, вежбајући их у храбросџи, снази, блаџосџи, као да се ради о џсима добре џасмине и храбрим чуварима сџада; он види у џима своје сараднике, браниоце народа, а не ошџмаче и унишџишџеље своје сџоке, џраве вукове и изоџачене џсе, који заборављају своју џрироду и своје васџишњање, џосџају уместо сџасилаца и засџишџишџника, дивљџи џрождрљивци.

88 b -89 d, ed. Bidez, pp. 164-165:

Такав је добар вођа на челу својих леџија (**στρατοπέδων**), али за свој џрад он је сџасилац и зашџишџишџник који се не оџраничава да џошисне сџољну оџасносџи, да оџаиизује ошџор или чак наџад џрошџив суседних варвара. Сџречивши џодмићивања, неморал, луксуз и разуданосџи, он ће ублажџишџи највећа зла. Сџособан да ошџклони насиље, незаконџишџосџи, неџравду, неза-сџишџу џохошџу, ошџрезан да џредвиди џодмићивања која су узрок неслоџама, које увек на крају воде џроџасџи, он им неће дозволишџи да се роде, или, ако насџану, он ће се џримџишџи да их уџуши шџо је џре моџуће и да их избаџи из своџа џрада. Мошџриће на џраћанина који избеџава закон или који уџошребљава силу, као на неџријашеља који наџада џеџове шанчеве. Предани чувар закона, он ће бишџи најбољџи законодавац, ако џрилика и судбина џо од џеџа захџевају, и никад, никакав изџовор неће џа одлучишџи да дода неку џреваранџску, двосмислену и незаконџишџу одредбу усџановљеним џравилима, као шџо неће унешџи робовску и џлебејску крв у своје џорекло. Водиће бриџу о џраву и џравди, а ни ошџац ни маџка, ни рођаци, ни џријашеље, неће добишџи од џеџа никакву џредносџи у џоџледу једнакосџи. Јер, џеџово је начело да је ошџаџбина заједничко ошџишџе за све, сџарија и џошџованија маџка од оне којој се дуџује живошџи, дража од браће, џосџију и џријашеља; џој узешџи џене законе и заменишџи их насиљем је џо џеџовом [царевом] мишљењу свейџџрђе, веће неџо џосезање за блаџом боџова (**τά χρήματα τῶν**

θεῶν). Закон је, у сīвари, син (έγγονος) ἰравде; он је свейо и истински божанско својство великој Боїа. Никад та човек ири разуму неће иодцениити, ирзиратиити, већ да би увек деловао иравично, иочасиивоваће добровољно добре, на исти начин као шито ће се иосиаратиити да излечи неваљале ирема својој моћи, иоиуиити доброј лекара.

3. Посланица Темистију (Θεμιστιῶι φίλοσοφωι), ed. G. Rochefort, *L'Empereur Julien, oeuvres complètes*, tome II, I partie, Paris (*Belles Lettres*) 1963, pp. 12-30.

Јулијан се дописивао са Темистијем више од пет година, започевши кореспонденцију у време док је био на дужности у Галији. Када је 361. године постао цар, обраћа се поново Темистију, да би му се пожалио на тешкоће обавеза царске власти. Притом Јулијан, у благој иронији, критикује Темистијево схватање о хеленистичком монарху,²⁶ супротстављајући му свој идеал владара ограниченог законима, позивајући се притом на поједи-на места из Платонових *Закона* и Аристотелове *Полиитике*.

260 с – 262 d, ed. Rochefort, pp. 21-23:

Може се у сваком случају када иреба да иресудимо, без разматрања о нашој наклоности или ненаклоности ирема јавним иословима, о изреци „уиознај самој себе“ [навести] и ситих:

Свако нека ради иосао који зна.

Вршење царске власиити ми излєда, најблаже речено, да ипревазилази људске снаје; иоитребна је краљу божанскија иприрода, како је шачно иоворио Плаион. А сада ћу изнеиити једну Ариситиоителову мисао (λόγος), која има истиу намеру; не носим сову Аишињанима,²⁷ али желим да ии иокажем да не ирзирем све од ииој философа који у својој Полиитици каже: „Ако се, дакле, иризна да је монархија најбољи облик владавине, какво решење наћи за ироблем који иосиавља иоситојање владареве деце? Да ли њеитово иоитомсиво иреба шачоће да влада? Уздизање на иресито, независно од личних заслуга је неирихваиитиво. А зар је краљ, држалац власиити, неће иренейиити на своју децу? Тешко је вероваиити у суироитно, јер је иио наиор врлине који ипревазилази људску иприроду.“²⁸ Дакле, он расиравља о ономе шито он назива „краљ ирема закону“; он му је слуиа и чувар (όπρηέτης καί φύλαξ) – али он та не зове краљем, ниити верује да је шачав

²⁶ Видети С. Шаркић, *Цар и закон у иоворима Темиситија*, *Зборник радова Правног факултєта у Новом Саду*, XLII, 1-2 (2008), стр. 67-77.

²⁷ Богиња Атина, заштитница града Атине, представљана је са совом у руци, тако да се сова сматрала симболом града. Стога пословица „не носим сову Атињанима“ (οὐ γλαυκα ᾿Αθηναίους ἄγων) у преносном смислу значи „не откривам ништа ново.“

²⁸ Аристотел, *Полиитика* 1286 b.

облик владавине краљевина, и додаје: „Шт̄о се ш̄иче оно̄а ш̄т̄о се назива аἰσολῡтним краљевс̄твом (**παρβασιλέα**), а ш̄т̄о значи владавина у којој краљ ӯправља њрема својој вољи (**βούλησιν**), неки налазе да је њрош̄ивно њприроди да ш̄амо њде се држава сас̄т̄оји од једнаких ѡрађана, један човек има врховну влас̄т̄ над свима.“ Мало даље он каже: „Зах̄т̄ева̄т̄и владавину закона је, из̄леда, зах̄т̄ева̄т̄и саму владавину бо̄а и ума; зах̄т̄ева̄т̄и владавину једно̄ човека, значи изложит̄и се владавини звери, јер ѡрева-ран̄т̄ски а̄т̄е̄ш̄т̄и уноси у ње̄а збрку, као ш̄т̄о чини раздражљивим чак и најбоље људе; за̄ш̄т̄о је закон ум без жеља (**ἀνευ ὀρεξ̄εω̄ς νοῦς ὁ νόμος ἔσ̄τιν**).²⁹ Видиш, наш философ из̄леда да нема ѡверења у људску ѡприроду и осуђује је. Ево ш̄т̄а у с̄т̄вари жели да каже у ш̄ом одломку; ниједно људско биће није с̄т̄особно да издржи ш̄олико уздизање Сређе (**τύχης**);³⁰ ш̄ешко је, ѡрема њему, волет̄и више ин̄терес заједнице ѡрађана од своје деце, када је неко само човек; још мање је ѡраво влада̄т̄и томилом себи равних, и најзад, крушишӯћи оно ш̄т̄о је ӯраво речено, закон је за Арист̄о̄ш̄ела ум без жеља. Само њему [закону] ш̄реба ѡверири брӣе ӯправљања, ником међу људима, јер се код њих, какве ѡд да су њихове заслуге, разум уједињује са раздражљивим и ѡљачкашким а̄т̄е̄ш̄т̄ом најѡорих звери. То расуђивање ми из̄леда ѡш̄т̄уно са̄ласним са Пла̄т̄ононим,³¹ у ѡрвом реду ш̄т̄о ӯправљач ш̄реба да буде бољи од оних којима ӯправља, не само својим начином живо̄т̄а (**ἐπιτηδεύσει**) и својом ѡприродом (**φύσει**), ш̄т̄о није лако наћи међу људима, већ и ш̄име ш̄т̄о ш̄реба свим средс̄т̄вима да се веже за законе (**νόμοις προσεκτεον**), који не дуђу своје оснивање ни ус̄тановљење ѡренӯјачнос̄т̄и (**παραχρήμα**), како у данашње време из̄леда људима који увек нису увек живели ѡрема разуму, већ који су дело човека очишћена духа и душе, који доноси законе (**τίθησιν τοῦς νόμους**) не узимајући у обзир ни ѡренӯјне неѡравде, ниш̄и х̄иш̄не случајнос̄т̄и; за ш̄ако̄т̄ човека, који је ѡродубио ѡприроду ӯправљања и који је уочио ѡприроду ѡравде и ѡприроду неѡравде, који ѡреноси, колико је ш̄т̄о могуће, с једне с̄т̄ране на дрӯгу, и који ус̄тановљава законе заједничке свим ѡрађанима а за ко̄а ни ѡријат̄ељс̄т̄иво, ни неѡријат̄ељс̄т̄иво, ни судски односи, ни ѡродичне везе нису ѡредмет̄ разма̄ш̄рања. И боље би било ѡс̄а̄т̄и и ѡро̄лашава̄т̄и законе за ѡш̄омс̄т̄иво и за с̄т̄ранце, не̄т̄о за савременике, јер се са њима [потомством и странцима] ниш̄и рачуна са

²⁹ У чланку *L'unité de la Foi et de la Culture chez Julien et Justinien*, *Curch History*, tome XXVIII, n. 4, Decembre 1959, pp. 5-6, N. G. Downey примећује да Јулијан осуђује „све што је било везано за апсолутну и теократску монархију и што се супротставља послушности законима, да би се представило као одуховљени закон.

³⁰ Аристотел, *Полӣт̄ика* 1287 а.

³¹ Односи се на одломак из Платонових *Закона*, кога је Јулијан нешто раније цитирао.

склајањем, нији склаја некаква међусобна размена (**συνάλλαγμα**). Јер чујем да се прича, да је чак и мудри Солон, када се са пријатељима савешовао о укидању дугова, овима понудио добитак (**εὐπορία**), и да је навукао на себе срамотну ошмузбу, и то све након што је ослободио народ својим државничким деловањем (**πολιτεύματι**).³² Ето како је тешко избећи таквим љама (**κῆρας**), чак и када се присијуја ујрављању с разумом и без страси.

³² Солон, атински трговац, пореклом еупатрид (племић), био је изабран за архонта у Атини 595-594 пне. Приписује му се укидање дужничког ропства, као и бројне демократске реформе атинског државног уређења. Сматран је једним од седморице грчких мудраца. Јулијан алудира на причу која је кружила у античком свету, а коју преносе Аристотел (*Устава атински* VI, српски превод П. Јевремовић, Београд 1997, стр. 39) и Плутарх (*Solon* 15, hrvatski prevod Z. Dukat, Plutarh, *Usporedni životopisi* I, Zagreb 1988, str. 146), како је Солон обавестио своје пријатеље о намери да укине дугове. Ови су тада позајмили велике количине новца, покуповали земљу, а како су дугови били укинати, силно су се обогатили. Спорно је да ли је и Солон имао удела у тој махинацији (Аристотел то одбацује и назива клеветом).

*Srđan Šarkić, Ph. D., Full Professor
Faculty of Law Novi Sad*

Emperor and Law in The Orations of Julian „The Apostate“

Abstract

Julian „the Apostate“ was Roman Emperor from 361 to 363 and a noted philosopher and Greek writer. A member of the Constantinian dynasty (his father Julius Constantius, was Constantine’s brother), Julian was a man of unusually complex character: he was the military commander, the theosophist, the social reformer and the man of letter. He was the last non-Christian ruler of the Roman Empire and it was his desire to bring the Empire back to its ancient Roman values in order to save it from dissolution. He purged the top-heavy state bureaucracy and attempted to revive traditional Roman religious practices at the cost of Christianity. His rejection of Christianity in favour of Neoplatonic paganism caused him to be called Julian the Apostate (Greek Ἀποστάτης or Παραβάτης = „Transgressor“) by the Church. He was the last Emperor of the Constantinian dynasty, the Empire’s first Christian dynasty.

The substitution of the Roman Republic by Hellenistic oriental monarchy, the process extending through three centuries, found its legal-theoretical justification in the Hellenistic theory of a monarch as a live or spiritualized law (νόμος ἐμψυχος, *lex animata*). This theory is in contrary to the Roman republican concept of Emperor (*princeps, dominus*) as a mandatary of Roman people, especially expressed by Emperor Julian in his orations.

Key words: Julian, Constantius, Themistios, Libanios, Emperor, Law, Philosophy.